

GEOPOLITINĖS TAPATYBĖS KLAUSIMU: NACIONALINIS ELITAS IR TARPTAUTINIAI INTELEKTUALINIAI MAINAI

SKAIDRA TRILUPAITYTĖ

Straipsnyje siekiama parodyti, jog kai kurių globalių (ypač su JAV galios įvaizdžiais besisiejiančių) idėjų interpretacija tiesiogiai priklauso nuo nacionalinių, leidybinių ir retorinių interesų. Iš pradžių, remiantis Pierre'o Bourdieu „kultūros lauko“ koncepcija, aptariama „universalų“ geopolitinių idėjų ir minėtų interesų koreliacija. Vėliau, pasitelkiant Lietuvos pavyzdžius, išryškinamos kai kurios specifinės geopolitinių idėjų recepcijos aplinkybės posovietinių Vidurio ir Rytų Europos šalių kontekste. Straipsnyje taip pat netiesiogiai keliamas klausimas, ar perskyra tarp politinės kairės ir dešinės Lietuvos viešojoje erdvėje (net ir konkrečių institucinių tradicijų – spaudos leidiniai ir pan. – kontekste) gali tiesiogiai atitikti hipotetinius Vakarų Europos modelius. Daroma išvada, jog, nepaisant to, kad pagrįstai galima abejoti dėl mechaninio kairės ir dešinės intelektualinių tradicijų perkėlimo į Lietuvą (bent jau tokiu pavidalu, koku ši perskyra egzistuoja Vakarų Europoje arba JAV), intensyvūs viešų intelektualų santykiai su skirtingais kultūriniais kontekstais – knygų vertimai, akademinės kelionės, konferencijos, stažuotės ir panašūs globalizacijos nulemti veiksniai – šias perskyras nesunkiai padeda eskaluoti.

Skaidra Trilupaitytė – Kultūros, filosofijos ir meno instituto mokslo darbuotoja (el. paštas: skaidra_t@yahoo.com).

© Skaidra Trilupaitytė, 2007

Straipsnis įteiktas redakcijai 2006 m. lapkričio 7 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2007 m. gegužės 18 d.

Lietuvos intelektualinis gyvenimas šiandien reflektuoja demokratinio pasaulio tendencijas; ne tik vyksta diskusijos svarbiais tarptautinės politikos klausimais, bet ir atspindimos gana įvairios kitose šalyse vyraujančios nuomonės apie vienus ar kitus dalykus. Žinoma, ne kartą pasigirsta ir apgailėstvimų dėl, pavyzdžiui, „normalaus“ kairuoliško diskurso Lietuvoje stokos. Kai kurie nuogaštavimai netgi verčia suklusti. Štai 2006 m. žymaus amerikiečių lingvisto Noamo Chomsky knygą „Tikslai ir vizijos“ išleidusios leidyklos „Kitos knygos“ internetiniame puslapyje skelbiama: „Leidėjai tikisi, kad ši knyga sukels aršių diskusijų Lietuvoje, kol kas smarkiai iškrentančioje iš pasaulinių politinių diskusijų konteksto (pavyzdžiui, kai pasaulyje virė aistros dėl Irako karo, vienintelėje Lietuvoje nebuvo jokios apklausos pritarimo karui klausimu (Baltarusijoje ir Albanijoje buvo, nekalbant jau apie ES šalis).“⁴¹

Šiuo atveju, atmetus abstrakčius samprotavimus apie tam tikrų diskusijų pas mus stoką arba neadekvatų bendrą politinį klimata, gali kilti klausimas, kiek pagrįstas yra noras matyti Lietuvoje nedviprasmiškus Vakaruose populiarių politinių idėjų atitikmenis (būtent tai neretai įsivaizduojama kaip sveiko vakarietiško kultūrinio gyvenimo sąlyga). Ar tradicinių ideologijų plėtra posovietinėje nacionalinėje kultūroje yra toks pat „savaiame suprantamas“ dalykas, kaip ir pažiūrėti nesunkiai įdiegta rinkos ekonomika, demokratinės institucijos ir pilietinė visuomenė (kiekvienas iš minėtų komponentų, be abejo, turi skirtingus raidos poreikius)?

Pavyzdžiui, JAV radikaloji intelektualinė kairė kartais patogumo dėlei siejama su populiaria antiamerikanizmo ideologija; tačiau pastaroji randa sekėjų tiek politinėje kairėje, tiek dešinėje, tiek pačiose JAV, tiek likusiame pasaulyje. Savo ruožtu, galima klausti, ar buvusių socialistinių šalių kiek galima radikali viešų intelektualų pozicija, skatinanti vienokių ar kitokių politinių idėjų populiarumą, turėtų būti traktuojama kaip šias visuomenes formuojantis veiksnys? Galbūt tokias pozicijas paprasčiau būtų sieti su greit kintančiomis, kai kuriais atvejais – tiesiog paviršutiniškai nusižiūrėtomis – intelektualinėmis

madomis? Juk globaliame ir daugiapoliame šiandienos pasaulyje įvairūs išcentruotos galios pavidalai leidžia vienu laiku cirkuliuoti pažiūrėti pačioms nesuderinamiausioms idėjoms, tačiau po šaltojo karo vargu ar kuri nors iš jų gali tapti skirtingas socialines grupes konsoliduojančia jėga.

Šiandien kartais teigiama, jog naujų pozityvių ideologijų trūkumas po šaltojo karo Vakarų Europoje padėjo įsitvirtinti jau minėtam neišvengiamam politinio ir kultūrinio pobūdžio identitetui – antiamerikanizmui, kuris nesunkiai tapo intelektualinį elitą emociškai jungiančia jėga. Savo ruožtu, totalitarinė vadinamosios „Naujosios Europos“ partitės, kurią neabejotinai formavo rusiškojo socializmo globalinės ambicijos, dažniausiai nėra lengvai suderinama su paviršutiniška anti-amerikanizmo retorika. Tai, ką kairuoliškų pažiūrų Vakarų Europos intelektualas traktuoja kaip pozityvią opoziciją „agresyviai Amerikos supergalybei“, jo posttotalitarizmo kontekste gyvenančiam kolegai gali pasirodyti dar viena postideologiniame politiniame vakuume gimusi paranoja, lygintina su pavojingomis XX a. utopijomis². Savo ruožtu, ideologijų gyvybingumo posovietinėse visuomenėse klausimas šiandien tapo atskira tyrimų problema³. Vis dėlto nei universalūs ideologijų apibrėžimai, nei specifinės istorinės sąlygomis aiškinamas tam tikrų požiūrių populiarumas nepadeda rasti vienprasmisškų atsakymų į minėtus klausimus.

Šiame straipsnyje siekiama parodyti, jog kai kurių globalių (ypač su JAV galios įvaizdžiais besisiejiančių) idėjų interpretacija tiesiogiai priklauso nuo nacionalinių, leidybinių ir retorinių interesų. Iš pradžių, remiantis Pierre'o Bourdieu kultūros lauko koncepcija, aptariama „universalų“ geopolitinių idėjų ir lokaliųjų aplinkybių koreliacija. Vėliau išryškintos kai kurios specifinės geopolitinių idėjų recepcijos aplinkybės Vidurio ir Rytų Europos šalių kontekste. Galiausiai, pasirinkus kelis būdingus Lietuvos pavyzdžius, parodoma, kokią įtaką geopolitinio identiteto paieškos viešojoje erdvėje daro sąlyginėms liberalizmo, konservatyvizmo, kairės ir dešinės politiniams įvaizdžiams. Straipsnyje taip pat netiesiogiai keliamas klausimas, ar

perskyra tarp politinės kairės ir dešinės Lietuvos viešojoje erdvėje (net ir konkrečių institucinių tradicijų – pavyzdžiui, spaudos leidinių, kontekste) gali tiesiogiai atliepti hipotetinius Vakarų Europos modelius. Aptariant šiuolaikinius JAV galios įvaizdžius minėtų sąvokų išvengti nėra paprasta; vis dėlto čia jos vartojamos ne siekiant jas palyginti su klasikiniais įvaizdžiais ar atskleisti analogijas su politinėmis žymių Vakarų intelektualų pozicijomis, bet labiau instrumentiškai.

Kalbant apie geopolitinių idėjų sklaidą po šaltojo karo, patogumo dėlei pasirenkama Russelo Jacoby viešojo intelektualo samprata – viešasis intelektualas šiuo atveju gali būti bet kuris, net ir nepriklausantis siauram akademiniam ratui žmogus, viešojoje erdvėje supranta mai ir aiškiai samprotaujantis kultūros, politikos, moralės ar ekonomikos klausimais; paprastai tai nėra specializuotai profesinei auditorijai skirti pareiškimai⁴. Taip pat remiamasi prielaida, jog viešųjų intelektualų raiška ne tik priklauso nuo vietinių kultūrinių ir akademinų tradicijų, betgi lygiai taip pat tokias tradicijas formuoja ir pats intelektualinis elitas, taip pat – užsienio autorių vertimai, viešojoje erdvėje cituojami garsūs (pavyzdžiui, dažniau *vieni*, o ne *kiti*) tarptautiniai autoritetai. Intelektualų pozicijos tyrimas iš principo skiriasi nuo sociologinių viešosios nuomonės tyrimų, todėl straipsnyje remiamasi ne pastaruosiu veiksmu, taip pat ne populiarių geopolitinės minties autorių mintimis (profesinėje literatūroje tai jau daryta ne kartą), bet kalbama apie idėjų recepcijos nacionaliniuose kontekstuose specifiką.

Nors viešųjų intelektualų požiūris ar jų formuojamos nacionalinės vizijos gali, pavyzdžiui, skirtis nuo visuotinių apklausų duomenų, intelektualinis elitas dažniausiai formuoja ir populiariąją nuomonę. Todėl galimas šių aspektų skirtumas taip pat nekonceptualizuojamas⁵. Čia pat reikėtų paminėti, kad įvairiomis progomis atliekamų apklausų, požiūrį į Ameriką atskleidžiančių sociologinių viešosios nuomonės tyrimų šiandien pasaulyje daroma išties nemažai. Galima drąsiai teigti, jog, pavyzdžiui, aiškinantis antiamerikanizmo prielaidas ir priežastis, statistiniais duomenimis paremtos apžvalgos šiuo metu pasaulyje užgožia kitokius galimus analizės aspektus. Viešojo nuomonės

vienu ar kitu klausimu gali nuolat kisti, tačiau įvairius požiūrius formuojantys veiksniai nėra lengvai nuspėjami pasitelkiant vien tik kiekybinius duomenis.

Apibrėžti tyrimo medžiagą intelektualinių mainų srityje nėra lengva, kadangi intelektualinių tradicijų akceptavimas nacionalinėje kultūroje nebūtinai yra strategiškai apgalvotas ir sąmoningas veiksmas. Mat viešųjų intelektualų pozicijos vienu ar kitu klausimu reiškiamos tiek eksplicitiškai (pavyzdžiui, analizuojant konkrečią situaciją), tiek implicitiškai (tai – nesąmoningos kultūrinės nuostatos, stereotipai). Implicitines nuostatas populiarių geopolitinių idėjų požiūriu analizuoti tegalima sąlygiškai – užsienio autorių idėjų interpretacija, panaudojimas ar išankstinis ignoravimas yra globalizacijos procesų, vadinamosios „minkštosios galios“ (angl. *soft power*)⁶, ir intelektualinio gyvenimo interesų sąveikos rezultatas.

Dar vienas intriguojantis klausimas – ar Lietuvoje turi sąlygas susiformuoti ryškesnė Vakarų Europos tipo intelektualinė antiamerikanizmo tradicija – taip pat vertas dėmesio. Šiame straipsnyje minėtas klausimas paliečiamas tik netiesiogiai; visų pirma todėl, jog pats terminas šiandien neretai laikomas mažai ką sakančiu ir nuvalkiotu epitetu, nepaisant (o gal kaip tik dėl) jo populiarumo tarptautinėje žiniasklaidoje. Daug kas teigia, jog žodis „antiamerikanizmas“ virto jokio konkretaus išankstinio turinio neturinčiu kaltinimu, kurį tradiciškai oponentams lengva ranka klijuoja dešinieji JAV politikai; vis dėlto termino vartojimas reikalauja kur kas išsamesnio paaiškinimo⁷. Šiuo atveju laikomasi bendros prielaidos, kad antiamerikanizmo šaknys siejasi su kultūriniais prietarais ir stereotipais (pavyzdžiui, racionali ir pagrįsta JAV vyriausybės kritika su prietarais *a priori* nesietina).

Vis dėlto praktiniu lygmeniu racionalios ir neracionalios argumentacijos požymiai sunkiai atskiriami⁸. Todėl kalbant apie šiandienos galios centrus antiamerikanizmo, arba „niekuo nepagrįstos“ JAV kritikos, temos išvengti nėra paprasta. Europos šalių politinio ir kultūrinio elito santykį su Amerika (arba tuo, kas vadinama „amerikietiškomis idėjomis“) rodo ne tik gausybė užsienio literatūros „Amerikos

galios klausimu“ tarptautinių santykių, Amerikos studijų ir kitų sričių, bet ir daugelio žodyne įsitvirtinęs kone paradigmatis pasaulio „super-galybės“ įvaizdis (pranc. *hyperpuissance*, anot Prancūzijos užsienio reikalų ministro Hubert'o Védrine garsiojo įvardijimo).

JAV užsienio politikos įtaka Lietuvos geopolitinėms nuostatoms, gyventojų požiūris į Ameriką, taip pat žiniasklaidoje aptinkamos pozicijos po 2001 m. rugsėjo 11 d., JAV invazijos į Afganistaną metu ir vėlesniu laikotarpiu aptartos literatūroje, analizuojančioje nuomones apie JAV skirtingose šalyse. Minėtinas Arūno Juškos ir Vlado Gaidžio straipsnis⁹, nagrinėjantis „Lietuvos ryto“ ir „Respublikos“ laikraščiuose išryškėjusias šių įvykių interpretacijas. Išvadose autoriai pažymi, jog ir pro-, ir antiamerikietiškos nuotaikos Lietuvoje priklauso tiek nuo platesnio geopolitinio konteksto, tiek nuo vidaus politikos pokyčių. Savo ruožtu, JAV galios įvaizdžių analizė tarptautinių intelektualinių mainų požiūriu kol kas nesusilaukė adekvataus dėmesio ne tik Lietuvoje, bet ir kitur.

„Universalios“ geopolitinės idėjos ir nacionalinės aplinkybės po šaltojo karo

Intelektualinio gyvenimo šališkumą ir skirtingoms akademinėms tradicijoms priklausančių tyrinėtojų pozicijas patogu aptarti pasitelkus Pierre'o Bourdieu išplėtotą lauko (pranc. *champ*) sąvoką. Anot P. Bourdieu, laukas yra tiek objektyvi, tiek subjektyvi socialinės realybės struktūra, kurioje ryšiai tarp skirtingų agentų pozicijų reiškiasi bendradarbiavimo arba konkurencijos strategijomis¹⁰. Kitaip tariant, laukas yra nuolatinės kaitos ir kovos dėl legitimacijos monopolijos vieta. Jo dalyviai (šiuo atveju – viešieji intelektualai) yra pasiruošę žaisti pagal tam tikras taisykles, apimančias specifinį žinojimą ir nuolatinį savęs pozicionavimą ne tik savoje (pavyzdžiui, konkrečioje akademinėje) bendruomenėje, bet ir už jos ribų (visų pirma – jėgos politikos ar vyraujančių ideologijų požiūriu).

Ne kartą pabrėžęs objektyvaus ir subjektyvaus požiūrių santykį (ir taip atskirdamas objektyvią poziciją lauke ir subjektyvų šios pozicijos suvokimą), P. Bourdieu puikiai numatė ir „grynoje“ statistinėje socialinės realybės analizėje slypinčius pavojus, ir viešo bei asmeninio mąstymo skirtumų iliuziją. Mat socialinę erdvę lemia ne tik agentų užimamos realios pozicijos, bet ir šių pozicijų įtvirtinimas elgesio ir mąstymo schemomis – šia prasme praktinė veikla konkrečiame lauke nesunkiai įgyja emocinių atspalvių. Net ir sąlygiškai autonomiškame kultūros lauke apsikeitimas idėjomis nėra spontaniškas ar nepriklausomas nuo politinių aplinkybių; nepaisant to, jog užimdami pozicijas intelektualai strategiškai palaiko savo propaguojamų idėjų nepriklausomumo iliuziją.

Straipsnyje apie tarptautinę idėjų sklaidą¹¹ P. Bourdieu teigia, jog idėjų raida, nė kiek ne mažiau nei kitos socialinio gyvenimo erdvės, yra „nacionalizmo ir imperializmo namai“, o intelektualai, kaip ir visi kiti, yra nuolat veikiami stereotipų, išankstinių ideologinių nuostatų ar greitosiomis sukurptų simplicistinių įvaizdžių. Populiarios užsienio autorių idėjos paprastai yra determinuotos ne tik savo kilmės, bet ir recepcijos aplinkybių. Vis dėlto universalumo iliuzijos labai retai pripažįstama, jog idėjų recepcija nėra tiesioginė – ją lemia daugelis pašalinių veiksnių. Visų pirma, tai – autorių, konkrečių jų darbų, leidyklų, vertėjų pasirinkimas. Šiems dalykams paprastai daro įtaką konkretūs vietiniai „vartininkai“, kurie sprendžia ne tik kokio užsienio autoriaus ir kuris veikalas turėtų būti leidžiamas, bet ir kas parašys naujam leidiniui įžanginį žodį, kokią leidybinę „etiketę“ parinkti vienos ar kitos knygos pristatymui (pavyzdžiui, kai kuriuos veikalus galima priskirti tiek „pasaulio literatūros“, tiek „filosofijos klasikos“ serijai).

Klausdamas, „kodėl X rašytojas yra publikuojamas Y leidėjo?“, P. Bourdieu vartoja intereso sąvoką, nors intelektualiniame lauke simbolinio pobūdžio interesai, be abejo, negali būti tapatinami su ciniška materialine nauda. Greičiau reikėtų kalbėti apie instrumentinį užsienio autorių naudojimą kompleksiška tarptautinių mainų, kelio-

nių, akademinį postų ir pan. kontekste (neblogas pavyzdys, čia, ko gero, galėtų būti ir studentams pateikiamos „papildomos literatūros“ sąrašai). Instrumentiškai naudojami užsienio autoriai neretai yra tiesiog priversti „tapti etiketėmis“ ir pasitarnauti interesams, kuriems galbūt ir netarnautų savo noru. Mat konkrečiame intelektualiniame sambūryje dažnai tampa svarbūs ne patys užsienio autorių teiginiai, bet tai, kaip autoriai yra pasitelkiami vienai ar kitai idėjai palaikyti. Kai kurie ypač „elastingi“ autoriai lengvai gali būti pritaikomi kokiam tik nori kontekstui.

Kaip P. Bourdieu pateikiamų užsienio autorių recepcijos ir „lankstaus pritaikymo“ pavyzdys minimas kadaise tarp Prancūzijos intelektualų itin išpopuliarėjęs Martinus Heideggeris (viena šio populiarumo priežasčių buvo itin stipri Jean-Paul Sartre'o, kuriam daug kas mėgino atsispirti, „atvirkštinė“ įtaka šeštojo dešimtmečio prancūzų intelektualiniame lauke¹²). Kitas pavyzdys – kairuoliškos pakraipos katalikiškos leidyklos aproprijuotas N. Chomsky įvaizdis. Vėlyvuosiu sovietiniu laikotarpiu taip pat ypatingo Vidurio ir Rytų Europos intelektualų susidomėjimo neretai sulaukdavo egzistencializmo filosofijos autoriai; regiono disidentai neatsitiktinai žavėjosi būtent M. Heideggerio idėjomis¹³. Tarp kitko, kadangi „skaitytojas gauna ne šiaip Simmelį, bet Simmelį su Mr. X įžangos žodžiu“, P. Bourdieu teigė, jog būtų tikslinga inspiruoti komparatyvinę įvairių verstinių leidinių „įžanginių žodžių“ sociologiją.

Iš tiesų, leidybinės rinkos akademiniam intelektualiniame lauke funkcionavimo ypatumai ir interesų kova šioje rinkoje tampa aktualia vakarietiškosios kultūros sociologijos tema¹⁴, kuri Lietuvoje galbūt ilgainiui taip pat sulauks adekvataus susidomėjimo. Neblogas vietinis pavyzdys – ilgą laiką veikusi autoritetinga Atviros Lietuvos fondo leidybos programa, taip pat „Atviros Lietuvos knygos“ serija. Būtent šio fondo išleistų (arba finansiškai remtų) knygų sąrašas¹⁵ galėtų būti ir intelektualinių idėjų populiarinimo iniciatyvos pavyzdys. Nesunku pastebėti, pavyzdžiui, Karlo Popperio (ypač jo veikalo „Atvira visuo-

menė“) ir kai kurių kitų autorių populiarumą Vidurio ir Rytų Europos šalyse, kur knygų vertimus rėmė Soroso fondai.

Kalbant ne tik apie leidybos politiką, bet ir bendrą publicistikos kontekstą, derėtų pasakyti, jog geopolitinės tapatybės požiūriu itin dažnai būna pasitelkiami „istorijos pabaigos“ ar „civilizacijų konflikto“ vaizdiniai. Populiarumo sulaukia ir specifiškesnės koncepcijos, pavyzdžiui, JAV politikos istoriko Paulo Kenndy pasiūlyta „imperijos persitempimo“ (angl. *imperial overstretch*) idėja, ar Zbigniew Brzezinski „didžiosios šachmatų lentos“ (angl. *the grand chessboard*) metafora. Kaip ir dauguma kitų literatūrinių figūrų, minėti įvairių šalių intelektualų lūpose dažnai yra tapę lanksčiomis ir talpioomis, nuo pradinių autorystės aplinkybių atitrūkusiomis nuorodomis. Beje, pačių idėjų autentiškumo ar tikrosios kilmės klausimas šiuo atveju tėra antrinis; svarbiau yra pabrėžti tai, kas įsivaizduojama kaip „atkeliavę iš Amerikos“. Britų istorikas Timothy G. Ash, pavyzdžiui, netgi samprotuoja apie nenutrūkstamą europiečių bei amerikiečių intelektualinį „apsišaudymą“ po šaltojo karo. Jis kiek ironiškai tarstelėjo, jog europiečiai savo dvi reikšmingiausias geopolitines idėjas pagaliau teisėtai „atgavo“ iš amerikiečių (Francis'o Fukuyamos ir Samuelio Huntingtono), kurias pastarieji (kažkada savo ruožtu „pasiskolinę“ savo vizijas iš europiečių filosofų) praplėtė, tinkamai artikuliuo ir „grąžino“ senajam žemynui¹⁶.

Retorinės rašančiųjų intencijos pozicijų užėmimo erdvėje taip pat yra svarbus geopolitinės situacijos suvokimo veiksnys¹⁷. Mat po pakankamai aiškia dvipolę, sąlyginai stabilią pasaulio tvarką sugriovusios šaltojo karo Amerikos galią aptariančioje šiandienos literatūroje nesunku pastebėti, jog tokios frazės kaip *naujoji pasaulio tvarka* arba dar dažniau *naujoji pasaulio netvarka* (priklausomai nuo autoriaus pozicijos) šiandien voliuntaristiškai vartojamos šimtuose straipsnių ar knygų pavadinimų¹⁸, nors dažnai kalbama apie tuos pačius (!) veiksnius. Kaip vieną iš retorikos efekto pavyzdžių galima paminėti ir šandien daugelį erzinančią perskyrą tarp „senosios“ ir „naujosios“ Europos, kuri (nors „pamėtėta“ amerikiečio) iš esmės pačių europiečių

buvo įsikalta į galvas platinant panašius stereotipus šimtuose akademi-
minių konferencijų¹⁹. Retoriniai ketinimai iš dalies gali paaiškinti ir
tai, kodėl skirtingų sričių ar pažiūrų mokslininkams – tarptautinių
santykių istorikams, kultūros teoretikams, sociologams, ekonomis-
tams – šiandien akivaizdūs ir „neišvengiami“ Amerikos imperijos žlu-
gimo procesai²⁰ ir jos įvairiapusiškos galios liudijimai²¹. Koku būdu
šią galią kritikuoti, yra jau kitas klausimas, į kurį kiekvienas taip pat
atsako pagal savo interesus, atspindinčius tiek nacionalines akademi-
nes tradicijas, tiek pozicijas konkrečiame lauke.

Štai kone programinis Prancūzijos intelektualų priešinimasis „ame-
rikietiškos ideologijoms“ netgi tampa savotišku leitmotyvu antiame-
rikanizmą nacionaliniuose kontekstuose nagrinėjančiose studijose²².
Būtent Prancūzijoje po 2001 m. rugsėjo 11 d. pasirodė nemažai ne tik
vietinių autorių, bet ir verstinių veikalų, nukreiptų prieš visapusišką
JAV viešpatavimą pasaulyje ir pavojingas geopolitines „amerikiečių
fantazijas“²³. F. Fukuyamos modelį čia daug kas interpretavo kaip dar
vieną „tipiško amerikiečių naivumo“ įrodymą ar apibūdino jį kaip ne
daugiau negu „Disnėjaus studijų vizažistų papudruotą Hegelį“²⁴. Pa-
našių pavyzdžių galima suminėti iš tiesų nemažai. Žinia, ir kitos didžio-
sios Vakarų Europos šalys (pavyzdžiui, Vokietija) turi savitas intelek-
tualines amerikietiškosios geopolitinės minties „neigimo“ tradicijas.

Russelą Bermaną, kaip ir kitus antiamerikanizmo tyrinėtojus, in-
triguoja tai, jog, pavyzdžiui, Jacques'as Derrida ir Jurgenas Habermasas – du filosofai, gyvenę skirtingose Reino upės pusėse ir iš dalies
skyrę savo karjeras oponuoti vienas kitam – stebėtinai greitai rado
bendrą kalbą dėl opozicijos prieš įsivaizduojamą JAV pavojų²⁵. Anot
T. Asho, labai keistai šiandien atrodo kad ir J. Habermaso politinės
minties evoliucija. Mat postnacionalistinio vokiškojo tapatumo šauk-
lys ir konstitucinio patriotizmo apologetas ėmė propaguoti emocinės
identifikacijos su europietiškomis vertybėmis formas. Negana to, pas-
tarosios reprezentuojamos kaip besiskiriančios (ir esančios mažų ma-
žiausiai aukštesnės kokybės) nuo amerikietiškųjų vertybių. Kadangi
tai primena ne ką kitą, o kitoniškumais bei skirtumais paremtą „seno

kirpimo“ nacionalizmą, įdomu, ar tai reikštų, jog vokiškasis nacionalizmas – blogas, o europietiškas (t. y. „antiamerikietiškas“) nacionalizmas – geras? – retoriškai klausė T. Ash²⁶.

Tai, kad nacionalinės kultūros tradicijos, kaip ir politinės bei kitos subjektyvios aplinkybės, neabejotinai veikia žymiausių šiandienos mąstytojų – viešųjų intelektualų – nuostatas, rodo ir paties P. Bourdieu vėlyvosios karjeros žingsniai kultūros politikos srityje. Tai siejasi su prancūzų sociologo kova su visaapimančių liberalizmo ir rinkos dėsnių išsigalėjimu (dar viena „amerikietiška“ mada!) kultūrinės produkcijos lauke, kas pareikalavo atvirai pripažinti savo šališkumą. P. Bourdieu garbei reikia pasakyti, jog prieš pakildamas į šią kovą, jis taip ir padarė, t. y. paaukojo savo, kaip „nepriklausomo intelektualinio lauko apžvalgininko“, statusą²⁷. P. Bourdieu užimta viešo intelektualo pozicija („Rezistencijos veiksmų“ projektas) šiuo atveju itin nuosekliai pritapo prie bendro prancūziškojo „kultūros apsaugos“ leitmotyvo – iš esmės valstybinį protekcionizmą palaikančių ir prieš laisvos prekybos logiką nukreiptų nuostatų kultūros politikoje²⁸. Apsauginės strategijos čia siejosi tiek su prancūzų priešinimusi anglosaksiško pasaulio kultūrai, tiek skleidė daugelio intelektualų baimę dėl masinės Amerikos kultūros invazijos. Šia prasme ir Prancūzijos kultūros ministro pasisakymai *Le Monde* dienraštyje, ir juos atliepiantys P. Bourdieu pareiškimai spaudoje išryškino tradicinę prieš „amerikietišką komercializaciją“ nukreiptą retoriką, nors tiesiogiai P. Bourdieu ir nekalbėjo apie neigiamą JAV įtaką pasauliui²⁹.

Posocialistinių šalių intelektualinio elito geopolitinė tapatybė

Specifinė Vidurio ir Rytų Europos valstybių transatlantinė, JAV vyriausybę dažniausiai palaikanti politika po šaltojo karo sulaukė atskiro dėmesio³⁰, akcentuotas ir šio regiono politinio elito „euroatlantinis“ geopolitinis identitetas³¹. Ne kartą pabrėžta, jog, pavyzdžiui, tiek politinis, tiek intelektualinis šių šalių elitas karinę NATO sąjungą

vertina kaip svarbų vakarietiškos identifikacijos veiksnį. Naryste šioje organizacijoje intelektualų aplinkoje būdavo džiaugiamasi ne mažiau, o kai kuriais atvejais – netgi labiau nei naryste Europos Sąjungoje³². Pilietinės visuomenės trapumas bei vidiniai veiksniai – pavyzdžiui, demokratinių struktūrų nestabilumas ir regiono šalyse nuolat išskylantis nacionalinio ar ksenofobinio populizmo pavojus praeitame dešimtmetyje kėlė kur kas didesnę minėtoms Europos dalies intelektualų susirūpinimą nei globali JAV „diktatūra“³³. Beje, po šaltojo karo ne kartą nuosaikiai deklaruotas pritarimas JAV nebuvo išskirtinis vyriausybės vadovų ar buvusių disidentų, kaip antai: Bronislavo Gere-meko, Adamo Michniko ar Vaclavo Havelo rūpestis. Nepaisant viešosios nuomonės nepastovumo, naujų Europos demokratijų piliečiai po komunizmo žlugimo iš principo taip pat pritarė tarptautiniam bendradarbiavimui. Tai neretai rodė ir visuotinės apklausos.

Kalbant apie bendrą Lietuvos vyriausybės ir intelektualinio elito gana vieningai reiškiamą proamerikietišką laikyseną, galima minėti kai kurias svarbias diskusijas, kuriose aukštųjų valstybės pareigūnų (Lietuvos Respublikos Prezidento, Seimo Pirmininko), JAV ambasadoriaus Lietuvai nuomonės nuosekliai sutapo su viešųjų intelektualų pozicija³⁴. Akademines nuostatas, savo ruožtu, reflektuoja pastaruoju metu aptarinėjami globalūs Lietuvos geopolitinio kodo parametrai, kurių sėkmingos plėtros garantu taip pat laikoma JAV galia³⁵. Paviršutiniškas proamerikietiškas gyventojų nuomones nesunkiai suformavo kad ir JAV prezidento apsilankymas Vilniuje³⁶. Ogi su JAV susiję išankstiniai stereotipai tiek tarp intelektualų, tiek platesnėje visuomenėje gali būti nesunkiai aktyvinami bet kokio svarbesnio įvykio kontekste. Kaip sakyta, tai siejasi ir su vidaus politikos niuansais. Šiuo požiūriu galima kalbėti kad ir apie buvusios „Mažeikių naftos“ savininkės, amerikiečių bendrovės „Williams“ „istorijos“ eskalavimą.

„Programiškesnį“ pastarojo dešimtmečio intelektualinio Lietuvos elito proamerikietiškumą rodė spaudoje, internete dažnai pasirodantys Leonido Donskio, Laimanto Jonušio, Vytauto Rubavi-

čiaus ir kt. pasisakymai. Ko gero, aiškiausiai iš aktyvių Lietuvos viešųjų intelektualų proamerikietišką identitetą yra artikuliuavęs filosofas Leonidas Donskis, 2003 m. aštriai kritikavęs Vakarų Europos anti-amerikanizmo ideologiją³⁷. Jo politinių ir kultūrinių esė rinkinyje, kuriame išspausdinti internetiniuose leidiniuose „Omni laikas“ ir „Akiračiai“ publikuoti komentarai, antiamerikanizmas (kaip ir kai kuriuose užsienio žiniasklaidos komentaruose) siejamas su šio mąstytojo jau seniai nagrinėjama antisemitizmo ir kitų negatyvių modernųjų ideologijų tema. Prie pastarųjų kritikos priskirtini ir L. Donskio „politiškai nekorektiški“ pasisakymai apie politinį korektiškumą, selektyvų vakarietišką pacifizmą, kitaip tariant, įvairias „senąsias ir naująsias fobijas, prietarus, stereotipus, moderniojo pamišimo formas ir atvirus bei užmaskuotus neapykantos diskursus“³⁸. L. Donskio pareiškimas „Aš myliu Ameriką“, nuskambėjęs 2004 m. gale³⁹, visų pirma sietinas su pilietine pozicija, o ne tik sentimentais šaliai, kurioje profesoriui teko praleisti ne vienerius metus. Kita vertus, L. Donskis antiamerikanizmo nacionalinių tradicijų istoriškai nenagrinėjo, o jo esė nenurodyti antiamerikanizmo pavyzdžiai tarp Vakarų intelektualų – t. y. su konkrečiais teiginiais nepolemizuota.

Nors šiandieninėje internetinių publikacijų erdvėje galima matyti ir kur kas įvairesnių, kartu – atvirai antiamerikietišką – pozicijų, po reikšmingus geopolitinius pokyčius inspiravusių 2001 m. rugsėjo 11 d. įvykių lietuvių intelektualų nuostatos viešumoje buvo pakankamai vieningos. Jos iš esmės kontrastavo su kai kuriais vakariečių pareiškimais. Pavyzdžiui, ne vien jau minėtasis N. Chomsky traktavo įvykius JAV kaip ligi tol buvusių teroristinių (JAV) veiksmų tąsą⁴⁰. Edwardo Saído posakiai apie Ameriką, kaip pagrindinę šiandieninio terorizmo kalvę, ar Susan Sontag teiginiai, kad Amerika „pagaliau gavo tai, ko nusipelnė“, ribojosi ir su itin radikalaus pobūdžio konspiracinėmis teorijomis⁴¹. Lietuvos viešojoje erdvėje panašios interpretacijos po minėtų įvykių tikrai neeskaluotos (juo labiau turint mintyje ne ekstremalius marginalinius politikus, bet akademinio pasaulio ap-

linką); nepaisant to, jog ilgainiui būta kritikos JAV užsienio politikos, ypač Irako karo, atžvilgiu.

Bandant išsamiau aiškintis minėto euroatlantinio identiteto regione aspektus, reikėtų atkreipti dėmesį ne tik į Vakarų Europoje neišgyventą sovietinę patirtį, bet ir kitus ilgalaikius istorinės savimonės poveikio veiksnius. Vienas jų – ne visada aiškiai deklaruotos, tačiau nesunkiai numatomos XX a. pabaigos amerikanizacijos aplinkybės, kurios regione išryškėjo dar gerokai prieš šaltojo karo pabaigą. Tuometiniai nevyriausybiniai kultūros mainai ar privatūs ryšiai su giminaičiais „anapus Atlanto“ kaip ir vakarietiškos masinės kultūros išpopuliarėjimas ir besąlygiškas socialistinių šalių gyventojų žavėjimasis „amerikietiškais“ produktais šiandien neatsitiktinai domina ir šaltojo karo kultūros tyrinėtojus. Reikšmingu aspektu tapo gausių Rytų ir Vidurio Europos šalių diasporų JAV įtaka posocialistinėms šalims (iš JAV ar Kanados grįžę išeiviai daug kur užėmė reikšmingas politines ir visuomenines pozicijas, ryškiausiais pavyzdys šiuo požiūriu – Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus). Itin svarbi ne tik kultūrinės, bet ir ekonominės amerikanizacijos priežastis regione buvo ir „amerikietiško tipo“ liberalizmo idėjų patrauklumas politinės ir ekonominės Vidurio ir Rytų Europos šalių transformacijos procesuose⁴². Lietuvoje šią situaciją vėliau taikliai apibendrino žurnalistas Virgis Valentinavičius: „Paradoksalu, bet skurdas ideologiškai lenkia naująją Europą ekonominio liberalizmo link, o sočioji Europa leidžia sau valstybinio socializmo prabangą.“⁴³

Su neoliberalizmo idėjų sklaida susijęs ir kai kurių autorių (Miltono Friedmano, Freidricho Hayeko) autoritetas tarp ekonominių reformų šalininkų posovietinėse valstybėse⁴⁴. Bene populiariausia šiame regione F. Hayeko knyga „Kelias į vergovę“ lietuvių kalbą buvo išleista jau 1991 m. Neoliberalizmo ideologijos išpopuliarėjimas XX a. dešimtojo dešimtmečio pradžios Rusijoje sulaukė ypatingo dėmesio (pavyzdžiui, visuotinę liberaliojo kapitalizmo pergalę 1992 m. prognozavusi F. Fukuyamos „Istorijos pabaiga“ kuriam laikui netgi tapo Rusijos intelektualų „užstalės knyga“)⁴⁵. Skaitant ne vieną lobis-

tinį Lietuvos laisvosios rinkos instituto atstovo straipsnį vietinėje spaudoje taip pat galima aptikti dažnų nuorodų į „universalias“ F. Hayeko idėjas.

Vis dėlto Lietuvos viešojoje erdvėje mėginant rasti populiarių geopolitinių koncepcijų ar įvaizdžių atspindžių reikėtų vengti tiesmuko ir ne visada pagrįsto ideologinio skirstymo į politinę kairę ar dešinę. Nors įvairaus pobūdžio dualizmas, bent jau išoriškai, gali pasirodyti itin patrauklus, po 1989 m. skirtingai besireiškiančios kultūrinio ir kitokio liberalizmo idėjos nebūtinai reiškė tapačius dalykus. Savo ruožtu, dešimtojo dešimtmečio pradžios Lietuvoje staiga išryškėjęs (beje, visiškai tikėtinas) socialinis nusivylimas ar net nihilizmas nebuvo nukreiptas nei prieš konkrečius JAV vyriausybės ar nevyriausybinių organizacijų veiksmus (kaip netrukus įvyko Rusijoje), nei prieš amerikietišką masinę kultūrą (tokių leitmotyvų tradiciškai pasigirsta Prancūzijoje). Lietuvos atveju neaiškumą gali sukelti ir liberalizmo išpopuliarėjimas tarp intelektualinio elito, mat humanitarinėje spaudoje propaguota liberalioji ideologija itin dažnai eskaluota kaip „kairuoliškas“ diskursas. Ne ekonominio, bet intelektualinio pobūdžio liberalizmo patrauklumą XX a. dešimtojo dešimtmečio viduryje, pavyzdžiui, lėmė ir JAV išsivijęs filosofo bei kultūros sociologo Vytauto Kavolio autoritetas tarp vietinių intelektualų.

Lietuvoje, kaip ir kitur regione, nesunku matyti kultūriškai apmaštomos „galios politikos“ populiarumą. 2003 m. išleista ir netrukus (2004 m.) į lietuvių kalbą išversta Roberto Kagano knyga „Apie rojų ir galią“ (*On Power and Paradise*) buvo ne kartą aptarta vietinėje spaudoje, jo idėjomis gana produktyviai pasinaudota⁴⁶. Vertėjo Algirdo Degučio įžanga šiuo atveju tapo ir neblogu antiamerikanizmo ideologijos paaiškinamuoju įvadu, išryškinančiu europietiškos neapykantos Amerikai aplinkybes. A. Degutis „pozicionavo“ R. Kaganą konkrečioje intelektualinėje tradicijoje – šio amerikiečio veikalas įvardytas kaip Amerikoje ir Europoje naujai iškilęs tarpatlantinių santykių apmaštamų atskaitos taškas, o jo įtaka lyginama su F. Fukuyamos „Istorijos pabaigos“ ir S. Huntingtono „Civilizacijų konflikto“ diskursais.

O štai Vakarų Europoje (ypač Prancūzijoje) reakcija į R. Kagano knygą buvo gana prieštaringa⁴⁷.

Lietuviškose knygos recenzijose R. Kaganui ne tik nekljuota „agresyvią JAV valdžios poziciją propaguojančio neokonservatoriaus“ etiketė (be abejo, toks apibūdinimas taip pat greičiausiai tebutų specifines intelektualų pozicijas išduodantis ženklas), bet tradiciškai kalbėta apie panašias Amerikos ir posttotalitarinės Europos vertybes. Pavyzdžiui, knygos recenzentė filosofė Nerija Putinaitė žurnale „Knygų aidai“ gana išsamiai aptarė R. Kagano „mums pateikiamus [...] Europos Sąjungos vertybinės fizionomijos kontūrus“. Teigdama, jog „Kagano schema įgalina daug geriau suprasti mus pačius“, N. Putinaitė pasinaudojo amerikiečių autoriumi analizuodama ir lietuviškąjį vakarietiško identiteto komponentą. Viena vertus, recenzijoje tęsiama po šaltojo karo ne kartą pabrėžta „kitokios“ posovietinės patirties ir identiteto samprata, kita vertus – surasta patikima teorinė atrama lietuviškosioms problemoms suvokti: „Mes esame naujieji europiečiai, kuriems Europos amžinosios taikos idealas kelia įtarimą, o amerikietiškoji kova su blogiu – simpatijas.“⁴⁸ Panašiai R. Kagano mintis vertino ir jo jėgos politikos koncepcija pasinaudoję Lenkijos tarptautinę politiką nagrinėję autoriai.⁴⁹

Tiek kultūrinės istorinės, tiek emocinės identifikacijos veiksnys tapo itin svarbiu geopolitinės vaizduotės komponentu. Tai išryškėja ir kai kuriose lietuviškose eseistinio pobūdžio studijose. Pavyzdžiui, 2002 m. pasirodžiusi Egidijaus Vareikio knyga „Dinozaurėjanti Europa“ eskaluoja būtent jausminio pobūdžio identifikavimosi su Europa dimensiją. Čia gana tipiškai laisvai manipuliuojama tiek „civilizacijų karo“, tiek „fukuyamiškų lozungų“ metaforomis; būdinga ir tai, kad nedaroma skirtumo tarp Amerikos ir Vakarų Europos geopolitinių pozicijų, bent jau vertybiniu požiūriu⁵⁰.

Tik iš pirmo žvilgsnio atrodo paradoksalu, jog galios pozicijos refleksijos tapo patraukliu mažos posovietinės šalies geopolitinio identiteto konstravimo aspektu. Iš principo tai nestebina, kadangi panašios mintys siejasi ne tik su tariama ar realia saugumo politika, bet ir su

kultūrinės tapatybės problema viešojoje erdvėje. Štai religijotyrininkas Gintaras Beresnevičius, net ir nesiremdamas jokiomis populiaromis teorijomis ar autoriais, pateikė gana įspūdingą lietuviškosios jėgos politikos aprašymą. Jo vizionieriškas veikalas „Imperijos darymas“⁵¹ gali būti traktuojamas ne tik kaip retoriškai konstruojamo lietuviškojo imperializmo, bet ir radiklios *realpolitic* ideologijos atspindys (nors eksplicitiškai politologinės definicijos neeskaluotos). Vertindamas „Vilniaus dešimtuko“ veiksnį, taip pat aukštindamas hipotetinę naujo tipo „tolerancijos ir ribų“ Lietuvos imperiją, potencialiai sugebančią laviruoti tarp senojo tipo imperijų – JAV ir Rusijos – G. Beresnevičius piešė Lietuvą kaip akivaizdžią regiono lyderę, netgi „patvarkiusią“ kaimynus („Džordžas Bušas juk ne į Taliną atvyko“⁵²). Publikacijos samprotavimai iš tiesų nesunkiai galėtų būti tapatinami su konservatyvių JAV politinių realistų idėjomis: „Su nepriklausomybe prastai, ponios ir ponai. Bet tai įkvepia naujiems darbams ir žygiams. Ir naujai logikai, naujiems tikslams.⁵³ [...] „Kadangi esame silpni, turime žaisti kombinuodami svetimus interesus sau naudinga linkme ir tapti pripažintais tarpininkais.“⁵⁴

Tačiau net ir pažiūrėti propaguojančios neokonservatyvią ideologiją, lietuviškosios idėjos apie imperijos plėtrą priklauso visiškai kito politinio „svorio“ kategorijai. Mat G. Beresnevičiaus autoritetas visų pirma skleidėsi itin nedidelės vietinės kultūrinės produkcijos lauke. Net ir netapdamas užsienio politikos įrankiu, šio autoriaus mintys gali būti vertinamos kaip originalaus rašytojo vizijos, aktyviai veikiančios nacionalinę vaizduotę. O G. Beresnevičiaus susižavėjimas N. Chomsky idėjomis, kilęs 2006 m. pradžioje perskaičius lietuvių kalba išleistą amerikiečio knygą „Tikslai ir vizijos“, ir čia pat pareikšta besąlygiška globaliojo kapitalizmo kritika („kapitalizmas ir dabartinė demokratija yra broliai dvyniai, kaip kompartija su Leninu“)⁵⁵, vargu ar leistų lietuvių religijotyrininką statyti į vieną gretą su amerikiečių neokonservatoriais. Beje, ir G. Beresnevičiaus pritarimas N. Chomsky radikalizmui, ir paties N. Chomsky knygos leidimas lietuvių kalba iš karto sulaukė ne tik pritarimo, bet ir poleminės reakci-

jos⁵⁶. Taigi galima teigti, jog straipsnio pradžioje minėta leidyklos „Kitos knygos“ iškelta diskusijų nebuvimo problema ilgainiui ne visai atitiko tikrovę.

Aptarus kai kuriuos idėjų recepcijos globaliame pasaulyje aspektus galima daryti išvadas, jog priklausomai nuo pačių įvairiausių vidinių bei išorinių aplinkybių nacionalinėje viešojoje erdvėje itin greitai gali kilti bet kokio pobūdžio polemika. Tarptautiniai intelektualiniai mainai yra tiesiogiai priklausomi nuo leidybos rinkos, ogi šioje rinkoje įsigalėjęs „dėliojimas į lentynėles“ bent iš dalies palengvina komunikaciją informacijos pertekliaus amžiuje. Populiarūs kultūrų skirtumus išreiškiantys epitetai, retorinės saugumo garantijų metaforos ir pan. politinių procesų komentatoriams ir publicistams nesunkiai tampa „atpažinimo ženklais“. Tačiau reklamos tikslais naudojami supaprastinti įvaizdžiai taip pat yra rizikingi kalbant apie tariamai universalių idėjų recepciją skirtinguose nacionaliniuose kontekstuose. Mat intelektualinis gyvenimas nėra tiesioginė politinių ideologijų refleksija, tai – bent iš dalies autonomiškas procesas. Nuoseklesnė implicitinių nuostatų nacionaliniame kontekste analizė reikalautų išsamesnės sociologinės kiekybinės ir kokybinės vietinėje žiniasklaidoje pasirodančių viešųjų intelektualų pasisakymų studijos. Vis dėlto ir šiandien galima įvardyti kai kuriuos specifinius lokalius geopolitinio identiteto formavimosi aspektus.

Nors pagrįstai galima abejoti dėl mechaninio kairės ir dešinės intelektualinių tradicijų perkėlimo į Lietuvą (bent jau tokiu pavidalu, kuriu ši perskyra egzistuoja Vakarų Europoje arba JAV), kultūrinio bei akademinio gyvenimo globalizacija – knygų vertimai, akademinės kelionės, konferencijos, stažuotės ir t. t. – šias perskyras nesunkiai padedą eskaluoti. Taigi, nors kai kurių Vidurio ir Rytų Europos intelektualų, ypač buvusių disidentų, sąmoningai pasirinktą nuosaikią proamerikietišką poziciją šiandien įprasta aiškinti „kitokia“ posttotalitarine patirtimi, viešų diskusijų erdvėje itin greit gali išplisti ir „Vakarų Europos“ tipo antiamerikanizmas. Jo ištakomis tampa ne tik naujos europietiškosios saugumo garantijos (pragmatiškasis impul-

sas), bet ir nauji kultūriniai veiksniai (sakysime, intelektualiniai mainai), neturintys tiesioginių sąsajų su politinėmis partijų programomis ar geopolitine šalies padėtimi. Žinia, galima tiesiog ignoruoti politikos komentatorių, recenzentų, apžvalgininkų etc. vartojamus „sparnuotus“ epitetus, priskiriant juos kultūriniais prietarams, pasenusiai šaltojo karo retorikai ir pan. Kita vertus, būtent retorinės užuominos, įvaizdžiai ir net pasirenkamos literatūrinės figūros geriausiai parodo viešųjų intelektualų šališkumą, t. y. jų palankumą tam tikriems geopolitiniais pasaulio vaizdiniais. Šiuo požiūriu tiek leidybinės politikos ir tarptautinių intelektualinių mainų analizė, tiek retorikos kritika gali būti prasminga pastanga.

PASTABOS IR NUORODOS

¹ Kitos knygos, „Tikslai ir vizijos“ <http://www.kitosknygos.lt/pagrindinis_puslapis/tikslai_ir_vizijos> [žiūrėta 2006 m. rugpjūčio 7 d.].

² L. Donskis. Moderniosios pamišimo formos. Antiamerikanizmas // L. Donskis. Pilietinė visuomenė ir jos priešai: Autoritetas, tiesa ir viešoji erdvė XXI amžiaus pradžios Lietuvoje. Vilnius: Versus aureus, 2004.

³ V. Tismaneanu. Išsivadavimo fantazijos: Pokomunistinės Europos mitai, demokratija ir nacionalizmas (1998). Vilnius: Mintis, 2003. Taip pat: L. Donskis. Forms of Hatred: The Troubled Imagination in Modern Philosophy and Literature. Amsterdam – New York: Rodopi, 2003.

⁴ R. Jacoby. The last intellectuals: American culture in the age of academe. New York: The Basic Books, 1987.

⁵ Tarptautinėse studijose kartais atkreipiamas dėmesys į galinčius skirtis nacionalinio elito ir populiarios viešosios nuomonės veiksnius. Žr.: V. Shlapentokh, J. Woods, E. Shiraev. After 9/11: Attitudes toward the United States (Introduction) // V. Shlapentokh, J. Woods, E. Shiraev (eds.). America: Sovereign Defender or Cowboy Nation? Aldershot, UK: Ashgate Publishers, 2005.

⁶ J. S. Nye. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs, 2004.

⁷ Dėl vietos stokos galimi apibūdinimai ir definicijos straipsnyje neaptariami, tačiau siūlomi kai kurie išsamesni pastarojo dešimtmečio tyrimų pavyzdžiai: P. Hollander. Anti-Americanism: Irrational and Rational. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 1995; J. F. Revel. Anti-Americanism. San Francisco: Encounter Books, 2002; R. Berman. Anti-Americanism in Europe: A Cultural Problem. Stanford University, CA: Hoover Institution Press, 2004. Priešingą (sąlygiškai „kairiuolišką“) požiūrį į antiamerikanizmą pateikia Andrew Ross. Žr.:

A. Ross. *The Domestic Front* // K. Ross, A. Ross (eds.). *Anti-Americanism*. New York: New York University Press, 2004. Europos šalių elitui būdingą opoziciją JAV pastaroju metu gana išsamiai aptarė Andrei S. Markovits. Žr.: A. Markovits. *Uncouth Nation: Why Europe Dislikes America*. Princeton: Princeton University Press, 2007.

⁸ Reikėtų iš karto pripažinti, kad šis savotišką „tarpdiscipliniškumą“ sugesti-juojantis neaiškumas suformavo ir straipsnio išeities tašką. Nors publikacijos autorė rašo kultūros politikos klausimais, šiuo atveju atsisakoma sisteminės analizės konkrečios disciplinos srityje, o pabrėžiamas tyrinėjančiojo asmens reflektyvumas. Pavyzdžiui, tarptautinėse Amerikos studijų konferencijose susiduriant su įvairiomis politinėmis, bet taip pat – ir viešai nedeklaruojamomis nacionalinėmis pranešėjų pozicijomis, straipsnio autorei ne kartą teko iš šalies stebėti skirtingų akademinų tradicijų susidūrimus, kai tam tikros geopolitinės idėjos vieniems renginio dalyviams tapdavo rimtų diskusijų objektu, o kitiems galėdavo sukelti šypsenas.

⁹ A. Juska and V. Gaidys. *Lithuanian Media Coverage of the September 11th Events, and their Aftermath* // *America: Sovereign Defender or Cowboy Nation? Ten pat*.

¹⁰ Plačiau apie P. Bourdieu naudojamų koncepcijų taikymo kultūros sociologijoje galimybes žr.: S. Trilupaitytė. *Meninė produkcija ir socialinė erdvė Pierre'o Bourdieu meninio lauko teorijoje* // *Menotyra*. 2000, Nr. 1, p. 26–29.

¹¹ P. Bourdieu. *The Social Conditions of the International Circulation of Ideas* // R. Shusterman (ed.). *Bourdieu: A Critical Reader*. Malden, MA: Blackwell, 1999.

¹² Remdamasis Annos Boschetti išvalgomis, P. Bourdieu teigia, kad šis populiarumas atsirado ne tiek dėl „savaiminių“ M. Heideggerio sąvokių, kiek iš noro sumažinti daug ką tuo metu slėgusią J. P. Sartre'o „naštą“ (pavyzdžiui, pademonstruojant, jog pagrindinės J. Sartre'o skelbiamos idėjos jau egzistavo M. Heideggerio filosofijoje, tik kur kas „grynesniu“ pavidalu). Ten pat, p. 223.

¹³ J. Rupnik. *America's Best Friends in Europe: East-Central European Perceptions and Policies toward the United States* // T. Judd and D. Latorne (eds.). *With US or Against US: Studies in Global Anti-Americanism*. New York: Palgrave, 2005. P. 107.

¹⁴ P. H. Thornton. *Markets from Culture: Institutional Logics and Organizational Decisions in Higher Education Publishing*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2004.

¹⁵ Žr.: Atviros Lietuvos fondas, leidybos programa, <<http://www.osf.lt/lt/main.htm>> [žiūrėta 2006 m. sausio 12 d.].

¹⁶ T. G. Ash. *Free World: Why a Crisis of the West Reveals the Opportunity of Our Time*. London: Allen Lane / Penguin Books, 2004. P. 49.

¹⁷ Retorikos ir realybės susiliejimasis tarptautinių santykių srityje, ypač po šaltojo karo, tampa intriguojančia tema. Žr.: M. Medhurst. *Introduction* // *Criti-*

cal Reflections on the Cold War: Linking Rhetoric and History. M. Medhurst and H. W. Brands (eds.). College Station. Texas: Texas A&M University Press, 2000.

¹⁸ Paprastai turima mintyje šaltojo karo pabaigą tariamai skelbianti JAV prezidento George'o W. H. Busho (vyresniojo) frazė „*the new world order*“.

¹⁹ Ash. Ten pat, p. 83.

²⁰ Tarp gausybės literatūros „JAV imperijos“ klausimu galima paminėti kelis socialinių mokslų srityje savaip tipiškus tais pat metais pasirodžiusius veikalus: I. Wallerstein. *Decline of American Power: The U.S. in a Chaotic World*. New York: New Press, 2003; E. Todd. *After Empire: the Breakdown of the American Order*. New York: Columbia University Press, 2003; M. Mann. *Incoherent Empire*. New York: Verso, 2003.

²¹ R. Kagan. *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*. Westminster, Maryland: Alfred a Knopf Inc, 2003. Iš skirtingų pozicijų Amerikos situaciją vertinančių veikalų sąrašą buvo pateikęs ir jau minėtas P. Kennedy. Žr.: *Preparing for the XXI Century*. New York: Vintage Books, 1993. P. 290–291.

²² Minėtini tokie būdingi po Antrojo pasaulinio karo Prancūzijos intelektualiniame lauke išryškėję opozicijos Amerikai pavyzdžiai kaip Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Jean Baudrillard ir daugelis kitų, viešai pasisakiusių prieš kultūrinę amerikanizaciją arba JAV imperializmą.

²³ Žr.: T. Judt. *A New Master Narrative?* // T. Judt and D. Lacorne (eds.). *With US or Against US: Studies in Global Anti-Americanism*. New York: Palgrave, 2005.

²⁴ Todd. Ten pat, p. 10.

²⁵ Berman. Ten pat, p. 59–60.

²⁶ Ash. Ten pat, p. 57.

²⁷ Pasisakydamas prieš ekonominės globalizacijos sukeltą kultūros krizę, P. Bourdieu teigė: „Suvokiu, jog mano paties darbų logika skatina praaugti apribojimus, kuriuos nusistačiau dėl objektyvumo koncepcijos ir kurie ilgainiui tapo savotiška cenzūros forma.“ Cituota iš: P. Bourdieu. *Culture is in Danger* // P. Bourdieu. *Firing Back (Against the Tyranny of the Market 2)*. New York: Verso, 2003. P. 66.

²⁸ Apie prancūzų ir amerikiečių kultūros politikos sampratų pastarųjų metų „susidūrimus“ žr.: S. Trilupaitytė. „Kultūros įvairovės“ scenarijai šiuolaikiniame pasaulyje // *Kultūros barai*. 2005, Nr. 12, p. 42–48.

²⁹ R. Kroes. *French Views of American Modernity. From Text to Subtext* // M. Kazin and J. McCartin (eds.). *Americanism: New Perspectives on the History of an Ideal*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2006. P. 234–236.

³⁰ M. Kaminska (ed.) *New Geopolitics of Central and Eastern Europe: Between European Union and United States*. Warsaw, Stefan Batory Foundation. *Proceedings of the conference* (žr.: *Discussions*), 2005. <<http://pdc.ceu.hu/archive/00002388/01/geopolityka.pdf>> [žiūrėta 2005 m. lapkričio 3 d.]; T. Fuller. *American Lobbyist Swayed Eastern Europe's Iraq response* // *The Tocqueville*

Connection, 2003 02 20. <<http://www.ttc.org/cgi-bin/loc/searchTTC.cgi?display-Zop+11935>> [žiūrėta 2005 m. lapkričio 5 d.].

³¹ Eurogolinio ir euroatlantinio politinių požiūrių skirtumus išsamiai yra nusakęs T. Ash. Ten pat.

³² Ash. Ten pat, p. 109.

³³ I. Krastev. Anti-Americanism in Eastern and Central Europe before and after 1989 // *Journal of Democracy*. 2004, vol. 2, no 15, p. 5–16. Taip pat: B. Kriza. Anti-Americanism and Right-wing Populism in Eastern Europe: The Case of Hungary. The 6th Annual Kokkalis Graduate Student Workshop. Harvard University, 2004. <<http://www.ksg.harvard.edu/kokkalis/GSW7/GSW%206/Borbo-la%20Krizas%20Paper.pdf>> [žiūrėta 2005 m. lapkričio 10 d.].

³⁴ Tipiškas pavyzdys – LRT 2005 m. birželio 30 d. laida „Forumas“, kurioje pokalbio dalyvių vieningai konstatuota, jog geopolitinėse batalijose Lietuva gali veikti tik pasiremama didžiosiomis tarptautinėmis institucijomis (iš kurių NATO – pati stipriausia) ir tik prisišliedama prie stipresniųjų pasaulio valstybių (visų pirma – JAV).

³⁵ Č. Laurinavičius, E. Motieka, N. Statkus. Baltijos valstybių geopolitikos bruožai. XX amžius. Vilnius: LII leidykla, 2005. P. 192.

³⁶ „Mūsų šalies gyventojai visuomet palankiau vertino JAV užsienio politiką nei kaimynai latviai ir estai. Be jokios abejonės, įtakos tam turėjo ir prieš porą metų įvykęs JAV prezidento Džordžo V. Bušo (George W. Bush) vizitas Lietuvoje“, – pažymėjo „TNS Gallup“ rinkodaros direktorius Edmundas Bražėnas. Žr.: Lietuvių grįžimo į Tėvynę informacijos centas. JAV ir Rusijos įvaidis Lietuvoje geriausias tarp trijų Baltijos valstybių, rodo tyrimas. <<http://www.lgitic.lt/index.php?1838763619>> [žiūrėta 2005 m. gegužės 30 d.].

³⁷ Donskis. Moderniosios pamišimo formos. Ten pat.

³⁸ Donskis. Ten pat, p. 7.

³⁹ L. Donskis. Aš myliu Ameriką <http://www.omni.lt/index.php?base/z_232638> [žiūrėta 2004 m. gruodžio 20 d.] (taip pat žr. <<http://blog.hardcore.lt/11Y4/archives/2004/12/09/15.21.html>>).

⁴⁰ N. Chomsky po 9/11 teigė, jog terorizmas yra stipriųjų (t. y. tokių šalių kaip JAV), o ne silpnųjų ginklas. Šaltinis: profesorius N. Chomsky paskaita, vykusio 2001 m. spalio 18 d. Technologijos ir kultūros forume, *Massachusetts Institute of Technology*.

⁴¹ Plačiau apie tai žr.: Berman. Ten pat.

⁴² J. M. Kovacs. „Little America“: Comments on Ivan Krastev's essay „The Anti-American Century“ // *Transit*, June, 2004. <<http://www.journalofdemocracy.org/articles/Transit-Kovacs.pdf>> [žiūrėta 2005 m. lapkričio 10 d.].

⁴³ V. Valentinavičius. Naujoji Europa yra, bet ne iš gero gyvenimo // *Atodangos*. 2004 m. sausio 30 d., Nr. 11 <<http://www.xxiamzius.lt/archyvas/priedai/atodangos/20040130/1-3.html>> [žiūrėta 2005 m. lapkričio 10 d.].

⁴⁴ J. Rupink netgi kalba apie savotišką paradoksą – vadinamosios Čikagos

ekonominio liberalizmo mokyklos įdiegimą Vidurio ir Rytų Europoje, tiksliau – Lenkijoje, su darbininkų profsąjungos („Solidarumo“) idėjine iškaba. Žr.: Rupnik. Ten pat, p. 103.

⁴⁵ V. Shlapentokh. *A Normal Totalitarian Society*. Armonk, New York: M. E. Sharpe, 2001. P. 169–170.

⁴⁶ Žr.: A. Martinkus. Saugumas ir (ar) solidarumas? Kelios mintys, kilusios perskaičius Roberto Kagano knygą „Apie rojų ir galią“ // Kultūros barai. 2004, Nr. 12, p. 8–12.

⁴⁷ Žr.: P. Guerlain. Robert Kagan : un néo-conservateur emblématique // *Revue LISA*. 2004, vol. II/6 <http://www.unicaen.fr/mrsh/anglais/lisa/publications/007/02-06_112guerlain.pdf>. Taip pat: P. Guerlain. Robert Kagan and Noam Chomsky: two ways of being a political intellectual. Pranešimas, skaitytas 2005 m. lapkričio 1 d. tarptautinėje konferencijoje „Intellectuals and the Nation-State“, organizuotoje *Clinton Institute for American Studies, University College Dublin*.

⁴⁸ N. Putinaitė. Ar Europa sužlugdys „Vakarus“? // *Knygų aidai*. 2004, Nr. 5, p. 16–18.

⁴⁹ M. Zaborowski and K. Longhurst. America's Protégé in the East? The emergence of Poland as a Regional Leader // *International Affairs*. 2003, vol. 5, no 79, p. 1009–1028.

⁵⁰ E. Vareikis. Dinozaurėjanti Europa. Vilnius: Strofa, 2002. P. 300. Knygos gale taip pat siūlomas bendras garsių šiandienos autorių sąrašas („Nuorodos tolimesniai skaitymui“, p. 305–310). Tai, kad Vidurio ir Rytų Europos šalyse Vakarų Europa ir Amerika ligi šiol dažnai sudarė strategiškai nedalomų „Vakarų“ įvaizdį, pabrėžia ir J. Rupnik. Ten pat, p. 109.

⁵¹ G. Beresnevičius. Imperijos darymas. Lietuviškos ideologijos metmenys: Europos Sąjunga ir Lietuvos geopolitika XXI a. pirmoje pusėje. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003. TSPM instituto direktorius R. Lopata knygą pristatė kaip euroskeptiko analizę formuojant lietuvišką identitetą (ketvirtas viršelis).

⁵² Beresnevičius, ten pat, p. 74.

⁵³ Ten pat, p. 41.

⁵⁴ Ten pat, p. 67.

⁵⁵ G. Beresnevičius. Lietuva ir Noamas Chomskis // *Delfi*, 2006 03 17 <<http://www.delfi.lt/news/daily/comments/article.php?id=9051577&rsslk=1>> [žiūrėta 2006 m. kovo 18 d.].

⁵⁶ A. Vinokuras. Kapitalizmo kritika reikalinga, bet kokių žargonu? // *Delfi*, 2006 m. balandžio 5 d. <<http://www.delfi.lt/news/daily/comments/article.php?id=9228809>> [žiūrėta 2006 m. balandžio 5 d.]. Taip pat žr.: L. Jonušys. Racionalus kairumas ir neistorinis kairysis niežulys // *Omn*, 2006 m. balandžio 6 d. <[http://www.omni.lt/?i\\$9359_70693\\$z_348128](http://www.omni.lt/?i9359_70693z_348128)> [žiūrėta 2006 m. balandžio 5 d.].

*SUMMARY**ON GEOPOLITICAL IDENTITY: NATIONAL ELITES
AND INTERNATIONAL INTELLECTUAL EXCHANGE*

The primary aim of this article is to analyze how the interpretation of “universal” geopolitical ideas, especially those related to images of US power, depend on national, publishing and rhetorical interests. By comparing various predominant intellectual stances, one can see that even after the end of the Cold War its rhetorical tropes still propel further disputes. As a result, national interests and ambitions of some politicians merge and the lines between political realism and ideologies become blurred. For example, phrases such as “the new world order”, but even more often, “the new world disorder” are used indiscriminately in hundreds of titles promising accounts of the international system and its events. Thus instead of seeing rhetoric and reality as mutually exclusive opposites (which happens whenever the rhetoric is relegated to the field of myths and lies), new studies of the Cold War now generally recognize the rhetorical component of reality. This article uses Pierre Bourdieu’s concept of “cultural fields” and his theoretical focus on the international circulation of ideas to discuss the rhetoric of “soft power”.

More specifically, by using Lithuanian examples, the historical circumstances of the reception of geopolitical ideas in Central and Eastern European countries are considered. Questions are raised regarding whether the split between the Left and the Right in the local Lithuanian public space and its media traditions directly corresponds to hypothetical Western models. It is suggested that certain symbols of geopolitical identity are shaped by political interests and rational choices of security; while also depending on deep-seeded cultural factors and less rational historical allegiances. The latter factor can be illustrated, for example, by processes of informal “Americanization” of the Central Eastern Europe region during the late eighties-early nineties, as well as by peoples’ memories of the grim day-to-day experience of state socialism. Former dissidents’ pronouncements in this regard became particularly telling in promoting sober pro-American attitudes in their respective nations’ cultural consciousness during the early nineties. The post-Cold war tendency to support US interests in the region was rhetorically contrasted with the Communist past, while new imported “Western” ideas also helped to challenge one’s opponents in the academic world. The usage by local public intellectuals of globally circulating symbols and images (such as the “end of history”, “clash of civilizations”, “imperial overstretch” etc.) has often been detached from their original authorship in order to support seemingly “universal” ideas. In this, the specific historical circumstances under which some “American” names in the Lithuanian national media (Fukuyama, Huntington, Hayek, Friedman) got associated with more progressive thinking is striking. The local translations of certain authors (e.g. R. Kagan) also raised the opposite intellectual reactions in East and West European countries.

Bourdieu’s theory of intellectuals helps one to see how ideas that get translated from one national field to another become supported by different national

agents possessing their own interests. This often leads to problems of misunderstanding at the level of international relations (e.g. European and, particularly, the French reaction to the pre-Iraq war statements by so-called Vilnius 10 group) or unreflective acceptance of new intellectual fashions. Despite the fact that one can reasonably doubt the straight transmission to Lithuania of the above-mentioned division between the intellectual traditions of the Right and the Left (at least in the way these traditions are manifested in Western Europe or the US), accelerated public intellectuals' relations with different cultural contexts created by globalization (translations, academic journeys, international conferences, seminars) help to escalate these tendencies. The analysis of this article shows the enduring importance of rhetorical criticism in the fields of post-Cold War cultural policies and international relations.